

„...mondanivalója nemegyszer vallomásba torkollott.”

Beszélgetés Földes Anitával

Losoncz Márk: Könyved, az Átélttem egy évszázadot¹ egy megfogalmazásod szerint időregény, s csakugyan, a kezdetektől követi Fejtőt, hogy végül elkísérje a halálig. Hány Fejtő jelenik meg a kötetben, s milyen a viszony az egyes Fejtők között?

Földes Anita: Egyetlenegy, ám ő rendkívül színes, gazdag személyiség, aki másfél híján száz évet él, és alapvetően ki van békülve élete egyes korszakaival, szerepeivel, mert az életvezetése viszonylag következetes. Megjelenik a lényeglátó, több mint ötven könyvet szerző író; az aktualitásokra éhes, közel tízezer cikket jegyző újságíró; az esztéta szerkesztő; a szépírodalmat élvező kritikus; az összefüggésekre kíváncsi, remek kapcsolati hálóval rendelkező politikai elemző; az intuícióira is hallgató, a múltat a jelennel folyamatosan összevető történész-esszéista; a vezető Kelet-Európa-szakértő; a kedves, humanista européer. Ugyanakkor megjelenik a magánéletében is elsősorban a munkájának élő apa, az ellágyuló nagyapa, a figyelmes barát, a jótanácsokkal szolgáló szolidáris kolléga, a spúr ismerős, az önző férj, a nőket a lábukról lebeszélő szoknyavadász, a klasszikus zene szakavatott rajongója, a szinte minden iránt őszinte érdeklődést tanúsító társalkodó, az udvarias, de kemény vitapartner, az elhivatott tanár, tanítványai szemében mester, másokéban a kihívókkal szembenéző vagy éppen elnéző ellenfél, ellenség.

Az időregény kifejezést egyébként nem én találtam ki, az *Irodalmi Jelenben* megjelenő kritikából kölcsönöztem, megörültem Marosán Bence műfajmegjelölésének, mert bárki hozzáértőt kérdeztem arról, hová sorolná a könyvem, a válasz mindig az volt: „nem tudom, de működik”, „komp-

¹ Földes Anita: *Átélttem egy évszázadot – Utolsó interjúk Fejtő Ferenccel*. Scolar Kiadó, Budapest, 2013

lex”, „bizonyos mértékig új műfajt teremtettél”. Írás közben egy film kockái peregtek a lelki szemem előtt, amelyben a szereplők reagálnak egymásra. No nem Fejtő különböző szerepei, hanem az általa felidézett karakterek, legyenek azok híres költők, meghatározó politikusok, rendszereket kiszolgáló káderek, információkat szállító női barátok. Ezért a történetmesélés túllépi az interjúirodalom határait, s mivel egyfajta oknyomozás is volt a céloom, ugrálunk a jelenben és a múltban, időnként a jövőben, mert így tudtam megrajzolni legőszintebben egy különleges ember portréját, és általa az elmúlt száz év főbb kihívásait.

L. M.: A kötet – önmeghatározása szerint – Fejtő, a magánember iránt érdeklődik. Ez azért is meghökkentő, mert sokan úgy hisszük, mint Tamás Gáspár Miklós írta a nekrológjában, hogy Fejtő „majdnem teljes élete a legnagyobb nyilvánosság előtt zajlott”. A kötet rációfolna erre az előítéletünkre?

F. A.: Tamás Gáspár Miklósnak igaza van, mint oly sokszor általában: Fejtő Ferenc amint tehetette, aktívan részt vett a közéletben. De szerintem ő most visszakérdezne nálad úgy, ahogy a memoárjában tette: „Vajon az-e az ember, amit cselekedett? Azonosak-e a tettei önmagával? És hogy látnak engem mások? Meglehet, az ő véleményük igazabb annál a képnél, amely a tükörből visszanéz rám. Vajon a kép szükségképpen az egyetlen kép-e?” A tetteink sokat elárulnak rólunk. Azonban címkézős, leegyszerűsítő világban élünk, amelyben legtöbbször a saját előítéleteink hálójába gabalyodva, félinformációk alapján ítéljük meg a másikat. Fejtő tevékenységét szinte minden korszakban és országonként másként ítélték meg, mert nem feltétlenül ismerték a valódi motivációit. Másfél éven át mesélte regényes életét, nem csak interjú szituációban. Nem szerepelt előttem, sőt, a mondanivalója nemegyszer vallomásba torkollott.

Nagy kihívást jelentett a számomra, hogy nem tudtam, kik fogják olvasni a könyvet, ami Fejtő Ferenc örvén annyi mindenről és mindenkiről beszél. Közeli ismerősei vagy akik épp csak a nevét hallották már? Idősebbek vagy fiatalok? Azt reméltem, hogy idővel mindenféle olvasóhoz eljut, márpedig ugyanaz a történet más narratívát igényel, ha éltél már 1914-ben, 1920-ban, 1944-ben, 1956-ban, 1989-ben, ha a saját bőrödön tapasztaltad a délszláv háború borzalmait, vagy ha nem. Elsőkönyvesként azt a tanácsot kaptam, hogy „írjam magamnak”. Engem pedig az érdekelt, hogy egy sokat látott, századunk meghatározó szereplőit személyesen ismerő, szellemileg tökéletesen friss, széles látókörű ember mit tart fontosnak átadni magából az utókornak? A tapasztalataiból, életvezetéséből mit érdemes beépíteni a jelen kihívásaival való szembenézéshez? Milyen gondolkodásmód, munkamódszer szükséges ahhoz, hogy a következtetései ér-

vényesek, vitaindítók, történészek, filozófusok körében még ma is, lásd a Trianonról alkotott egyéni teóriáját? Vállalja-e a tévedéseit, a kudarcait? Miért gondolja, hogy a nők „képesebbek”, mint a férfiak? Hívóként miért tart távolságot az egyházaktól? Mit gondol a párkapcsolatokban megélt hűségről, illetve szabadságról? Mit tud, amiért a sok esetben egymásnak ugró állam- és kormányfők egyaránt kíváncsiak a véleményére nagy horderejű ügyekkel kapcsolatban Magyarországtól Francia- és Olaszországon át a volt Jugoszlávia utódállamaiig? Utólag visszatekintve, jótanácsot kaptam, úgy tűnik, mindez másokat is érdekel, mert az *Átélttem egy évszázadot – Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel* című könyv kilenc hónap alatt elfogyott, és már meg is jelent a második, bővített kiadás, amelyet Murányi Gábor filológus-irodalomtörténész lektorált.

L. M.: Az Átélttem egy évszázadot tudomásom szerint kétvényi interjúzás eredményeként létrejött hatvanórányi hangfelvétel feldolgozása, illetve ötvényi kutatómunka gyümölcse. Mi mindent jelentett ez a nagy horderejű munka?

F. A.: Rengeteg éjszakázást. Az utolsó három évben nem nagyon aludtam, nem voltak hétvégeim, és nem igazán nyaraltam. Nappal napi 11-13 órában pénzkereső munka, éjjel 3-4-6 órában – amennyit bírtam – kutatás, olvasás és írás váltogatta egymást. Kezdetben volt 1200 gépelt oldal, több mint 3 millió karakternyi szövegem, miután készítettem még 40 háttérinterjút a Fejtőt jól ismerő családtagokkal, pályatársakkal, politológusokkal, politikusokkal, szociológusokkal, hölgyekkel, tanítványokkal és írókkal is. Például Kertész Imrével, Romsics Ignáccal, Thomas Schreiberrel, Kende Péterrel. Éppen azért, hogy megtudjam, milyennek látták őt mások, akár több évtizeddel ezelőtt. Elolvastam a könyveit, böngésztem a magánlevelezését, az első világháború idején írt naplóit, a régi cikkeit a fehérvárcturgói Károlyi Kastély Fejtő Ferenc Könyvtárában – itt őrzik a hagyatékát –, olvastam vele készített interjúkat, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban átrágtam magam Ignotus Pál és József Attila hagyatékán, megtaláltam a hozzájuk írt leveleit. Ezekből idézek a könyvben, hogy a képzeletbeli „filmkockák” egymás mellé kerüljenek, és a szereplők megszólaljanak. József Attila szerelmeinek a könyveiből is beépítettem azokat a részleteket, amelyekben Fejtőt említik, így a századelő kortanúinak Fejtő-képe is megjelenhet. (Kozmutza) Flóra és Vágó Márta igazolják Fejtő szavainak hitelességét, árnyalják a visszaemlékezéseit. Ignotus Pál más megvilágításba helyezi azokat, nem biztos, hogy Fejtő büszke lenne rá. A kötet illusztrációjához gyűjtöttem okleveleket, szerződéseket, fotókat. Szerencsém van, nemcsak a családi barátok, de Fejtő tehetséges fotós barátai, Ata Kandó, Kaiser Ottó és Sarkantyu Illés is nagyon segítőkészek

voltak. Emlékszem, amikor a párizsi Pompidou Könyvtárban ellenőriztem állításainak helyességét, és kikértem az 1978-as *Le Figaró*t őrző mikrofilmet, úgy éreztem magam, mint sportoló a cél előtt, mert tétje volt annak, hogy megtalálom-e a cikket, amire hivatkozott. A Fejtő-portré hitelessége és a különböző korok hangulatának megjelenítése ugyanolyan fontos volt a számomra. Ahogy a személyes hangvétel és a tabunélküliség is. Azt szerettem volna, hogy az olvasó úgy érezze, egy szobában ül Fejtővel. Ezért az összes emlékemet, megfigyelésemet elő kellett ásnom és szavakba öntennem. Ez volt talán a legnehezebb feladat. Illetve a saját írói hangom megtalálása. Riportszerű képek folyamatosan megszakítják a fejtői elbeszélést. Végül a hatalmasra duzzadt szerkesztett szöveg (650 A4-es oldal) majd' kétharmadát kihúztam, hogy olyan gördülékeny könyv lehessen, amit a gimnazisták és a nagymamák is szívesen olvasnak.

L. M.: Számunkra a Híd szempontjából különösen izgalmasak a Zágrábról, a horvát rokon szálakról, illetve a jugoszláv titkosszolgálatokról elmondottak. Mi derül ki róluk a kötetben?

F. A.: Fischel (Fischl) Fülöp Ferenc Nagykanizsán született 1909-ben, miután édesanyja, Bonyhádi Ida Zágrárból Magyarországra költözött. A nevét 1933-ban magyarosító Ferenc tipikus osztrák–magyar monarchiabeli család tagja lett abból a szempontból, hogy rokonai éltek a mai Szerbia (Újvidék, Vajdaság), Horvátország, Ausztria, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Románia és Olaszország területén is. A nyarakat egész kisgyerek korától a horvátországi nagyszülőknél, Trieszt közelében töltötte, azután is, hogy ötévesen elveszítette rákbeteg édesanyját. „Extrovertált és vidám »kisördögéből«, aki ráadásul, mint mesélték, nagyon szép kölyök volt, félszeg, zárkózott, nyafka gyerekké változtam. Egész életemben éreztem az igazi anya hiányát. [...] Hosszú évek múltán fogtam csak fel, hogy édesanyám volt az egyetlen nő, akit fenntartások nélkül szerettem, jobban mondván: ő volt az, akit voltaképpen minden későbbi szerelmemben imádtam” – írta zágrábi látogatása után az *Érzelmes utazásban*. Imádot nagyszüleivel és édesanyja első házasságából született féltestvérével, Nadával magyarul beszélt, az unokatestvéreivel horvátul és németül próbálták megérteni egymást.

Évekkel később szerbül is megtanult néhány szót, mert ötvenéves apja, Fischel Lajos második felesége, a huszonöt éves Burkus Júlia a Szerémségből költözött Magyarországra. Nevelőanyja, aki egyébként tökéletesen beszélt szerbül, horvátul, németül, magyarul is, ortodox szerb anya és vajdasági magyar katolikus apa lányaként az apja vallását követte. Fontos szerepet játszik abban, hogy Ferenc, akit saját fiaként szeretett, ti-

zennyolc éves korában kikeresztelkedett. Fejtő karakán, öntudatos, okos és példamutatóan szorgos asszonyként, jó anyaként emlékszik „Julcsi”-ra, aki kézzel dagasztotta a kenyeret, mosta a ruhát (hisz mosógép 1919-ben még nem létezett), énekelt a misén, szépen zongorázott és túlzottan kényeztette őt. Figyelt arra, hogy semmi se akadályozza a tanulásban. A jegesemberhez (a hűtőgépet se találták még fel), a pékhez is saját fiát, Ferenc fiatal féltestvérét küldte. Amikor együtt elutaztak Bácskába, akkor látták csak, hogy Julcsi hihetetlen gazdag családban, kastély méretű házban nevelkedett, mert az apja egy huszonötezer holdas nagybirtok intézője volt. Az őszirózsás forradalom után aztán a horvát–magyar gróf birtokát felosztották a parasztok között. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését követően már nem volt olyan egyszerű a családlátogatás. Útlevel, vízum és deviza kellett minden utazáshoz. Ezzel párhuzamosan a Muraköz elcsatolásával a Fischel család három városban elveszítette könyv- és papírkereskedésének fióküzleteit, pedig ezt a területet apja látta el a hivatalos okmánypapírokkal is. A magyar boltokat a horvátok és a szerbek államosították. Az Újvidéken, Csáktornyan és Varasdon levő boltokat is elvették. Fejtő harag nélkül, lemondással a hangjában vonta le a következtetést: „Tulajdonképpen apám párhuzamosan annyit veszített a hatalmas vagyomból, amit nagyapám megteremtett, mint Magyarország Trianonban.”

A jugoszláv titkosszolgálatokra vonatkozó kérdésem miatt most ugrok az időben harminc évet. A moszkvai irányítás alatt álló kommunista rendszereket folyamatosan kritizáló, immár Franciaországban hírmagyarazóként dolgozó Fejtő a harmadikutas Josip Broz Tito mellett többször kiállt ellenükben. Ezért az 1950-es évektől Jugoszlávia volt az egyetlen kommunista ország, ahová beléphetett anélkül, hogy azonnal le ne tartóztassák. Újvidéken viszont népszerű volt, tanított is az egyetemen barátjáról, József Attiláról, akiről egyébként rengeteg személyes emléket idézett fel. Miroslav Krleža író – vele évtizedes barátság kötötte össze – segítette őt, de Tito környezetéből is szívesen látták el hasznos adatokkal, amelyek alátámaszthatták a Kremlin központi direktíváitól eltérő jugoszláv érdekeket. Az AFP-nél számított már annyira, hogy újságíróként szabadon kifejezhette véleményét még a hithű jugoszláv kommunisták közt is. Tito exkluzív interjút adott neki, a kabinetfőnöke pedig ellátta a titkosszolgálatuk által feltárt információkkal, mert kiterjedt kémhálózatot működtettek Magyarországon. Még amerikai anyagokat is eljuttattak hozzá a párizsi jugoszláv nagyköveten keresztül. Fejtő Ferenc az 1956-os forradalom idején a világon talán a legjobban informált ember volt. Sok mindent a jugoszlávoktól tudott meg.

L. M.: *Az Előszó Heidegger-mottóval indít: „Mindannyian, minden alkalommal párbeszédet folytatunk az őseinkkel, és talán még inkább, még titokzatosabb módon, az utódainkkal.” Hogyan dialogizál Fejtő velünk, az utódokkal? Milyen fényt vethetnek a fejtői szempontok a mára?*

F. A.: Mit kérdeznél egy embertől, aki öt éves volt az első világháború kitörésekor; aki nemcsak meséből ismeri a trianoni döntés közvetlen hatásait; aki saját bőrén érezte a Horthy-korszakban Európa első zsidótörvényének, a numerus claususnak a negatív hatásait; aki 1933-ban Hitler hatalomra kerülésének hírére a börtönben tudta meg; aki illegálisan szerkesztett lapot József Attilával; akinek a népi-urbánus ellentét során azt kellett bizonyítania, hogy magyar; aki elszökött Magyarországról, és aki a tervei ellenére csak négy évtizeddel később térhetett haza az önkéntes száműzetésből; aki küzdött a francia ellenállásban; aki elsőként leplezte le az egyik legfontosabb magyarországi kirakatper, a kommunisták koholt vádjain alapuló Rajk-per képtelenségeit; aki a világháború után új hazája vezető hírelemzőjévé vált; akit napközben követtek, éjszakánként fekete autók jelentek meg a lakása előtt; aki váratlan világhírnévre tett szert, mikor a *Népi demokráciák története* című kötetében lerántotta a leplet egy eszmére hivatkozó diktatúra elterjesztésének olykor szomorú, máskor korrupt vagy kegyetlen, világszerte alkalmazott eszköztáráról, társadalmi beágyazásának folyamatáról (amelyről szintén sok hasznos információt kapott a jugoszlávoktól); aki előbb kezdte el megírni az 1956-os forradalomról szóló könyvét, mint ahogy a felkelés kitört; aki 1968-ban a prágai tavasz idején tudósított a helyszínről; a Kádár-rendszer sokáig rettegett kritikusától, aki a rendszerváltáskor lépett először újra magyar földre; aki a délszláv háború idején borzasztóan aggódott a volt Jugoszlávia népeiért, és aki Európában sok politikust keresett meg a helyzet csillapításáért – hiába; aki 2008-as haláláig szívén viselte a határon túli magyarság sorsát, és majd mindennap beszélt a határon túli ügyekért felelős állami háttérintézmény vezetőjével?

Mіндеz nem volt olyan régen, hogy ne élneek még a társadalomban a régi reflexek, szinte minden családban vannak olyanok, akik szolgálták vagy épp elszenvedték a közelmúlt diktatúráit. Igazi szembenézés híján az egyik oldalon maradt az öngazolás vagy a szegényérzet, a másikon a bosszúszomj vagy a közöny. Ezek a reflexek könnyedén visszatérnek választott képviselőinkben is, könnyen kijátszhatóak vagyunk egymás ellen. Ráadásul rengeteg a párhuzam, és sokszor az alkalmazott módszerek is ismétlődnek: a csalóka az, hogy gyakran épp ellenkező politikai előjellel. Ha felfedezzük az ismétlődéseket, az események kimenetelét is jobban ki tudjuk számítani, könnyebben tervezhetünk, és talán jó döntést hozunk a saját életünkkel kapcsolatban.